

2V

Д. ДОНЦОВ

Якою має бути література?

[Handwritten signature]
2/8/50
Zachary

Т О Р О Н Т О

1949

Розклад, що переходить світ, відбився і на його літературі. Її криза сягає давніх часів, а особливо виявляється в занепадницькому XIX. і в нашому віку. Давніш зовсім іншою була література іншими й погляди на її завдання. Про старі часи в Україні писала лані Єфемко, знаний наш історик. Коли півстали козаки в Україні, „замешкалі на пограничі з кочовими ордами, ці лицарі все були готові скласти свої голови“; ці нові осадники на нових землях, „не покладали на державу, ні на правлячу клясу, журби про свою безпеку“, брали це завдання у власні руки. „Сильне, горде, свободолюбне населення тих земель видивгає з себе людей, що мало дорожили приємностями осілого хліборобського життя“, яке не забезпечувало завтрішнього дня; вважали кращим, „привабливішим і цікавішим обернутися з переслідуваної звірини, в сторожевого чи ловчого пса, помінятися ролями з ворогом“. Так повстала в Україні верства особливого типу, що відзначався „загартованістю, мужньою погордою до смерті, любов'ю до

свободи“; козак „не дорожив життям, не дорожив і майнем“. Ця верства створила і свою літературу, подібну до літератури їх фізичних і духових предків, князівських дружинників з їх „Словом о Полку Ігоревім“. Той самий дух горів в творах Котляревського, Наріжного, Гоголя, Шевченка. Ця література осілювала „славу країни“ своїй, її „великих вождів“ що „боронили народ козацький і святу Церкву“, що були месниками за „наругу над рідним краєм“. Ця література будила в читачів „великий дух предків“ і віру в „Бога сили, Бога слави“, будила гордість, погорду до особистих приємностей і дрібних справ, потяг до речей внеслих і величних („Микита Гайдай“ Шевченка). І зовсім іншою була література тих, хто чіплявся за „приємності осілого життя“.

Такою ж — духом, як і наша дружинницько-козацька, була й література Західньої Європи давніших часів. В добу наших Ігорів і Ярославів, міністрели у Франції величали подвиги королів і лицарів і житія святих. Французькі історики тих часів підкреслюють, що існувало тоді два джерела надхнення поетів, два почуття знайшли свій

вияв поетичний — браваду й віра. Але поволі на зміну цієї літератури прийшла інша. Переломовим щаблем був тут XIX-й вік. Література звернулася до „малої людини”, нею зацікавилася. З героїв і святих стали кпоти. Вольгер, у своїй „Пюсель” (Правичка) намагається спростачити надхнену постать визволительки Франції, Жанни Д’Арк. Сто з чимсь літ по ній, М. Шаповал кпить із „Слова о Полку Ігоря”, що його ще Шевченко називав „невеличкою, та премудрою книгою”. В музиці тим самим шляхом пішов син синагогського кантора в Кельні. Оффенбах у своїх оперетах, повних цинічної наруги над богами і героями. Почалося, в письменстві, з симпатії і співчуття усім „уніжоним і оскорбьоним” (Достоевський), з нової релігії „гуманності”, „люодяности” Діккенса, Гюго, Толстого, Достоевського. Потім перейшла література від опису „пересічної людини” з її дрібними насолодами, турботами та ідеалами, — до **адорації цієї людини, до видвигнення „пересічної людини”** стали поволі предметом літератури. Проблематика надособиста, що виходила поза межі вузького кру-

га „ідеалів” пересічної людини, зникала. Зникали й типи людей, для яких на першій місці йшло почуття чести, служення високим ідеям, отчизні, Богу. Поняття Бога взагалі щезло, а в центрі всього стала для нових „гуманістів” і пропагаторів „люодяности” — людина, з усіма її добрими та лихими сторонами. Цю пересічну людину треба було жаліти й виправдувати в її біді та в її збоченнях, за що — вчив Руссо — вона не відповідала, бо винна була суспільність, не вона. А потім просто прийшло до **гльорифікації цієї пересічної людини, навіть її найгірших інстинктів і вибриків.** „Героями” стали проститутки Сонічки й убійники — Раскольнікови Достоевського вульгарні вітрогони та грошолоби в роді „Бель-Амі” Мопасана. Дали йшли еротомани Арцибашеви, Винниченки, Цвайги, повії- „гарсонки” Маргерита завошені мушки Толстого, як носії „нової правди”, людські звірі в романах Золя, сутенери, злодії та босяки Горького, хулігани Маяковського, де генерати й дегенератки пані Колет, що живуть лише тілом і його пристрастями, нарешті „герої” Сартра, люди без чести

й пугтя, циніки, скептики й егоїсти. З літератури ця відразав авторів до всього високого, проникла до фільму. Рідко, дуже рідко можна побачити фільми, що виховують, з дійсними героями, як напр. англійський фільм про великого противника Наполеона — Пітта молодшого, або французький фільм „Полковник імперії” з Бляншаром, чи „Шуани” де можна подивляти людину шляхетну, мужню, людину чести, характеру, що дихає й живе одною великою ідеєю-пристрастю, по над буденні радощі малої егоїстичної людини, і за свою честь чи ідею готова наложити голову. Частіш побачите дрібні пригоди гангстерів, дрібних клерків або „вампів”, що думають тільки про гріш, посаду, виграну на перегонах або про злочин. Напр. в огиднім фільмі старого циніка Чапліна — „Пан Біду”, де виведена знана історія „Синьої Бороди”, французького Ляндрю, що для зиску та грошей мордував свої жінки; фільм, де убійник і каналія представлений, як „пересічна людина”, досить симпатично і цей фільм зустрів похвали і в західній большевизантській йлпресі і в українській „Арці”.

Яке ідеологічне підложжя такої „літератури”? Чи потрібна така література? Які моральні наслідки матиме й має вже вона в суспільстві, серед якого панюються?

Таке письменство має ідеологічне підложжя м. і. і в нашій критиці літературній, про що я вже згадував в статті „Шельменко — національним героєм” („Гомін України” — ч. 1-2/48). А ця критика твердить, що письменник має право давати ви-
яв всяким емоціям, всяким поривам почуття людини: і шляхетним, і вульгарним, і прекрасним, і огидним. Є такі критики (Шерех), що твердять, що щойно в цій бігуновості свого Я, є людина — „цілою людиною”. Тому цей критик, і йому подібні критики, захвалюють нам твори брукової літератури, літератури голоти, що цвіте тепер по наших таборах в Німеччині. Боросять Достоевського, Винниченка, Сатра; доводять, що автори не мають повчати нас моралі, ані мати якийсь світогляд; цим останнім хай займаються якісь там „публіцисти”! Для цих критиків найкращі письменники це — або душевні евнухи, кастрати, позбавлені всякого мужнього реагу-

вання на удари, або скептики без віри в будь-які ідеали, або просто циніки й еротомани. Такі критики захвалюють Барку за українську „патріархальність”, за його „іділічно-селянську” філософію життя; за його нахил до „спокою і статички”, цебто до непорушності „капусти головатой”, безсилої активно реагувати на життя. Хоч самого критика вражає „небезпечна закам’янілість” та „ізоляція від доби” цієї філософії, „пасивність” її виклику коловоротові подій, але все таки волює він якраз це. Філософія людини твердої й характерної — йому осоружна. Є, правда, інший світ „нічних вершників, світ прорізаний сурмами і атен татами”. Критик волює не їх, а „просту людину”, як „вершок, як зразок людини”, без порів’їв, без викликів, що спокійно поридається у своїй купі гною, в людії „пересидіти лихо”, що в ім’є лише пасивно стверджував, що „милосердя на землі нема”. Такі критики люблять твори Плузника звідки віє зневірою людини, що їй в житті лишилися тільки „втома, зморщки та старі листи”; в яких переражає мелянхолія, резигнація та песимізм забарвлений ске-

писис. Більше того, критикові особливо один твір сподобався тим, що таке „банальне тло його думок”... Критикові подобається І. Костецький за такі „твори”, як „Божественна лжа”, від якої жене на вас ординарний сопух вульгарної буденщини. Йому подобається Ю. Косач за свого „Енея” або „Сонату бемоль”, де навіть українки-революціонерки виведені або самичками або повіями і де найбільше пишеться про еротоманські афери „героїв”. Критик захвалює авторів і твори, де нема ніякого світогляду, де виводять або емоції пасивних авторів ідилії та спокою, або емоції розпасаних дегенератів. Все згідно з теорією, що письменник повинен займатися „малою людиною”, „простою людиною” з її малими дрібними й не так простими, як простацькими почуваннями. В теорії стоїть, що авторів вільно виявляти всякі почування від шляхетних взлетів до найблищого падіння, але на практиці захвалюються лише ці останні емоції ... Очевидно, в ім’я „свободи” індивіда й „гуманности”. Чи така література здорова? Чи вона нам потрібна? І чи дійсно письменник має право

виявляти всі почуття своїх героїв і морочити ними голову читачів, деправувати їх характер і схамлювати їх інтелект? В інші часи вистачило б поставити таке питання, а відповідь була б ясна. В нашу добу — цього не вистарчить. Тому погляньмо, як велетні слова дивилися на ці архиважні проблеми. Ще старі елліни, від яких стільки взяли наші предки, вчили, що і література, і філософія моральна мають вчити нас, що є чесне, що безчесне, що справедливе, що ні, що шляхетне, що простацьке. Плутарх не вчить нас, що поет має право вдавати в своїх творах **всякі** емоції. Він може їх віддавати, але читати треба тільки такого, що **недвозначно осуджує простацькі, вульгарні емоції та думки і з похвалою відзивається про емоції шляхетні**, як робив напр. Гомер. Поет повинен уникати ординарної тематики і не робити привабливими читачам підлі характері. В творах не вільно зневажати чи висміювати богів і героїв. Письменник повинен будити в молодих душах захоплення всім благородним, а відразу до нікчемного: повинен прищеплювати нахил до героїзму, погорду

до трусости, любов до отчизни та бажання жити для неї і вмирати. Плутарх вчив у творах дивитися не лише на їх зовнішню форму, але на внутрішню суть, власне на так дуже зневажений нашими голотськими критиками, **світогляд поета чи письменника** взагалі на те, чи його твір **кріпить чи розслаблює і розледачує характер читача**. Бо створена література не для забави, а для **виховання...**

Про завдання письменства писав Гоголь: „обов'язком письменника не тільки в тім, щоб доставити приємне зайняття думці чи смаку; без пощади потягнуть його до відповідальності, коли від творів його не вийде щось **пожиточне душі**, коли нічого не лишиться по нім для науки людям. Автор повинен „в живих образах накреслити **правила поведінки** для людини; вчити людину, що „в хвилини бід і нещастя особливо треба звертатися з молитвою до Бога”, „нагадати людині те краще, те найсвятійше, що є в ній”... Гоголя разила безсила й пасивна лірика. Не вистачить нам вже — писав він — самі „м'які і ніжні струни нашої слов'янської природи”, нам пот-

рібні ті „густі і кріпкі її струни, від яких нас переймає таємний жак і дрозж”; потрібний інший ліризм, той, „що вже ні до чого не може підноситися, як тільки до Бога”; ліризм, „суворий, що не любить веломовности якому осоружно все на землі, що не має на собі відблиску Божественного”. Цей ліризм — це ліризм „суворого, вищого душевного благородства” якому осоружне все гидке, нікчемне й простацьке. Ще виразніш пише він про театр: „театр, це та катедра, звідки можна багато світові сказати добра. Лише відділіть властивий, вищий театр від всяких балетових скакань, водевілів, мелодрам і тих дешево-блискотливих видовищ, що догоджають розпусному смаку або розпусному серцю”. Театр повинен давати „високу трагедію або комедію”, що мають „морально добродійний вплив” на глядачів, і Гоголь для прикладу називає Шекспіра, Мольєра, Гете, Шіллера. Театр повинен давати п’єси, що не відвертали б в ніч від **поцанівку до високих предметів**”. З п’єсах може бути насміх, але насміх з лицемірства, з блюзнірства, але ніколи з того, що вкорить корінь людських чес-

нот”. Театральна п’єса повинна „кріпити суспільність в непо-рушних правилах поведінки, кріпити характер людини Театр повинен відкидати п’єси „порожні й легкі”, що роблять суспільство „легкодушним і в’трогонним”. Є два театри, пише Гоголь, для людей луччих, шляхетних, і — для голоти. Є і різні ентузіязми публіки: „одне — це захоплення якоюсь балетною танечницею, а друге — захоплення, коли якийсь геніальний актор стрясає нас своїм словом, підносячи вгору всі високі почування в людині. Інша річ — сльози від того, що якийсь приїзжий співак полоскарвав музикальне вухо людини, а інша річ — сльози від того, коли через живе представлення **високого подвигу** людини, увесь наскрізь освіжується глядач, а виходячи з театру, береться з новими силами за свій обов’язок, побачивши в такім виконанні героїчний подвиг”. Поет мусить бути наділений двома силами: „силою, що карає, і силою, що піднімає вгору”. Підняти вгору треба тих, хто знімає від страхіть і лайдацтва, що його оточують, скартати тих, хто в святі хвилини небесного гніву

й повсюдних страждань, сміють віддаватися буйності всяких скакань і ганебного шукання радостей та забав". Підносячись до патосу пророків такого зрозумілого нам в наші жахливі часи, пише Гоголь про завдання письменника: „треба, щоб вірші поета так стали в очах всіх, як накреслені в повітрі букви на бенкеті Валтасара, від яких жах огорнув усіх поки вони змогли збагнути самий їх сенс". Поет повинен „скартати мудрих, але зрозпачених людей", показати, що людина, що впадає в „униніє", є „голою в усіх відношеннях, бо „униніє" прокляте Богом"; поет повинен „визвати до прекрасного, що куняє в людині", зганьбити поганців і плюгавство, щоб збудити в читача чи глядача відразу до підлоти й бажання змагатися з злом. Поет мусить навчити нас „просити в Бога гніву й любови! Гніву проти того, що губить людину, любови до бідної душі людини, яку гублять з усіх сторін і яка губить сама себе". З уст поета повинні „злітати вогні, не слова", а повинен він „так покохати спасіння землі своєї, як покохали старі пророки спасіння свого народу". Бо „бувають часи, коли не можна спрямува-

ти суспільство, а навіть ціле покоління, до ідеалу прекрасного не показавши наперед цілої глибини його сучасного плюгавства". Бо це плюгавство, в чому тепер тоне світ, Гоголь вже бачив його прихід геніяльною інтуїцією поета. Надхнення, каже він, це іскра Божа в поеті і тому „християнським вищим вихованням повинен виховуватися тепер поет", щоб міг служити тому ідеалові, „що є дійсно прекрасне й що вигнане з суспільства теперішнім безглузним життям", бо „диявол виступив уже без маски у світ".

Правда, які ці слова жахливо часанні! Як сміло і ясно накреслюють завдання письменника, як пророка і виховника, і духового провідника свого народу... І як же ж ці його погляди, такі актуальні в нашу добу, відбігають від поглядів тих блазнулчих критиків і авторів, що замість у Божественним шрукають надхнення своїм творчості в „малій людині", „визволеній" від всього високого і зведеної до ролі покірної своїм інстинктам худоби! По цій довшій, але такій актуальній тепер цитаті з Гоголя, мало що лишається сказати про завдання літератури й письменника. Мимоходом завважу, що так само дивився

на письменство і його завдання Шевченко, що в усіх своїх творах займав яскраве, притакуюче або заперечуюче, становище супроти виводжуваних ним постатей, їх емоцій і вчинків; який проповідував не ідеали „малої людини”, лише ідеали людини шляхетної, сильної, віруючої.

Шевченко був думки, що література має бути „морально повчаюча”. Про свою власну творчість, про свої думи і слова писав він, що вірить, що з них виростуть ножі обоюдні, що розпанахають гниле серце сучасників, вицідять з нього гнилу кров, та наллють чистої, живої, шляхетної, козацької крові. Таке було, для нього, завдання письменства! Біблія була для нього — „прибіжище, покров і уповання”. Писане слово мало „кріпити й робити мужньою душу”. „Київським Патерником” захоплюється, бо в нім „чудові повчаючі ідеї”. В „Слові о Полку Ігоря” шукав **мудрости**. Мистецтво взагалі для нього мало бути „високе й ділати на душу людини”, її ушляхенюючи. Мистецька творчість була для нього „Божественною тайною”, він уважав, що лише поетів і мистців створив

Бог на свій образ і подобу. Думи козацькі він любить за те що вони „прості, прекрасні і взнеслі”. Ці думи „обновили, воскресили свіжу, живу силу духа” поета „духом святої поезії”, він був просто „одержимий” ними. Добрий роман, пише, повинен „загострити уяву й ушляхетнювати серце” чита-ча. Письменство повинно „ширити прекрасне й повчаюче в суспільності та бути угодним Богові”, а „джерелом і підмогою мистецтва у давніх і нових народів завжди була релігія”. Не може бути письменником ні мистцем взагалі „безбожницька й аморальна потвора”. І свою країну він любив не за її іділічно-романіжуючу красу, а за те що була вона „прекрасна й велична”...

Малу людину” та її мистецтво Шевченко не дуже любив. Малі люде це були для нього — „бідні, жалюгідні раби своїх нікчемних, вузьких, маленьких пристрастей”. Не любив в письменстві нічого, що пахло „простацтвом” і „музицькою естетикою”, причім лід „музицтвом” розумів не селянство, а власне голотське, що простацьке, вульгарне. Коли в однім кріпаку-музиці побачив

справжнього мистця і надхненням, і обличчям, з приємністю, як найвищу похвалу, нотує про нього, що в тім обличчі не було нічого „кріпацького”, нічого з „малої людини”. Не терпить „солодкавості й нудкості” літератури голоти; з авторів чужих його цікавлять Шекспір, Шіллер, Валтер Скот, особливо в творах, де той описує „хрестових лицарів”. В „малій людині” все його вражало та від неї відпихало—і її естетики, і її обличчя, і її смаки, і її буденні ідеали. Артист повинен бути, на його думку гарячий запальний з палкою уявою”. Не терпів людей „статечних”, їх „холодної, монотонної акуратності та щоденної, одноманітної, волової діяльності”. Це були люди пересічні, „середньої дороги”, а в мистецтві, писав поет, „і взагалі в духовій діяльності середня дорога не доведе ні до чого. Ця дорога „придушує до землі Божественне мистецтво”. Не терпів „плебейських фізіономій”, не терпів „ярмаркового, дубкового мистецтва”. Малі люди, якими в їх гойданні між високими полетами та занурюваннями в грязюку, захоплюються, як „цілими людь-

ми”, наші голотські критики, ті малі люди для Шевченка „скиги й варвари”, як пише в однім зі своїх листів. Найвище всього ставив, таку осоружну для „тверезих, позитивних людей”, фантазію. „Фантазія!”, пише він, „уявлюване щастя! Покищо й цього досить. Для душ, що співчують і люблять замки в повітрі триваліші їй кращі, ніж матеріальні палати егоїста. Ця психологічна істина нерозуміла людям „статечним”. Бо якраз ця фантазія — хто ж знав це ліпше за нього? — якраз ця фантазія, уявні ідеї, віра- це те, з чого повстає реальний світ. Якраз ці фантастичні ідеї й почування, виражені в слові, в літературі, відроджують наші серця, виковують характери, просвітлюють думку та запалюють пориви, що будують і руйнують світи. І навпаки, коли ці слова нікчемні, вульгарні, коли образи письменника збуджують потяг до нікчемного, гнилого, тоді настає те зникчмення характерів і мислі, яке провадить до руйни держави й нації.

Чи треба робити підсумки?
Є дві літератури, як є два типи людей. Є ота „мала людина”, якої критиків і авторів я наз-

вав вище; для них література, ні автори, не ловинні ні виховувати суспільности, ні формувати характери, ні мати будь-якого світогляду, ні ідеалів, ні ідей; для них всі емоції людини, високі і низькі, оправдані та варті опису. Це люди й література, розкохані в низьких інстинктах людського тілесного, нездисциплінованого Я, яке без Бога обертається в худоб'яче „я”. Це люди і література, що стоять „донад конфлікти”; здалеку від великих змагів дня і від боротьби за той чи той ідеал; вони перед небезпемою, як черепаха, залазять у свою шкуру або затикають вуха, щоб не нарушати їх ідилії. Героями такої літератури є або сентиментальні плачки, або хулїгани, босяки. Тематика їх літератури, або дебош, лоскотуни нездорової цікавості, або видавлювання безсилних сліз, безсилового скептицизму, там, де треба будити божественний гнів і силу спротиву. Є і друга література, що словом, як ножом картає зло й гидоту, формуючи все високе, чисте й шляхетне; всі чесноти нашого Божеського Я,

не для ідилії чи насолоди, лише для боротьби за цілі високі, вищі за наше фізичне Я... Є це література, що формує характер, світогляд, думку, душу й дух людини та суспільности, яка, ми хочемо, щоб була суспільністю християнською не лише з назви, але й з суті.

Україна, як дрезня Еллада, стоїть на роздорожжі великих шляхів історії. Не для неї література, безідейности і базхарактерности, не для неї ідеали черепахи чи „малої людини”. Історія засудила нас принести світові нове слово — в слові і в чині. **Відповідною для того мусить стати і наша література, що піде традиційними шляхами** Котляревського, Шевченка, Лесі Українки. І так література, незважаючи на галас і репет голоти, вже повстала й росте. В творах Маланюка, Ольжича, Теліги, Клена, Мосендза, Позичанюка, та інших; література, про яку марив Гоголь і Шевченко. Ця література повинна виступати сильно, активно, яскраво, мовою пророків. І вона зробить це, бо ще ясніш нам, ніж було Гоголеві, що „диявол вже виступив без маски в світ”!